

Egyed Ákos:

ERDÉLY 1848–1849

Egyed Ákos, az erdélyi magyar történetíró, Akadémiánk külső tagja. Évtizedek óta kutatja Erdély, ezen belül a székelyek 19. századi történetét. Különös érzékkel tárgyalja a gazdasági és társadalmi fejlődés kérdéseit.

Ezzel az évfordulós munkával most nagy szintézist állított össze. A kétkötetes mű első kötete 1848 eseményeivel, a második 1849 fejleményeivel foglalkozik. Nagyon helyesen – a hazai elképzelésektől is eltérően – csak a történeti Erdély másfél évének történetét foglalja össze. Bevezetőben jó képet ad a fejedelemség belső berendezéséről, a magyar, a székely, a szász és a román társadalom helyzetéről. Az erdélyi események persze elsősorban a magyarországiak nyomán bontakoztak ki, de ez utóbbiakat természetesen nem tárgyalja részletesen. Sőt, még szélesebben a Habsburg birodalmi keretre is utal, de itt, nyilván terjedelmi korlátok miatt is, csak a legfontosabb mozzanatokat említi.

Bár a márciusi magyar törvények már kimondták *Erdély unióját* Magyarországgal, a fejedelemségben ezt még külön meg kellett tárgyalni. Teleki József fő kormányzó végül a királyi engedélyt be sem várva, május 29-ére hívta össze az erdélyi országgyűlést, hogy a szükséges törvényeket meghozza. Erdély magyar (és székely) társadalma természetesen nagy örömmel fogadta a pozsonyi és pesti események hírért, lelkesen csatlakozott az utolsó rendi országgyűlés törvényeihez. A lelkesedés az első hetekben még a románokat is magával ragadta, a Marosvásárhelyen tartott ülésen még román és szász fiatalok, köztük Avram Jancu is részt vettek. A Kolozsvárott elfo-

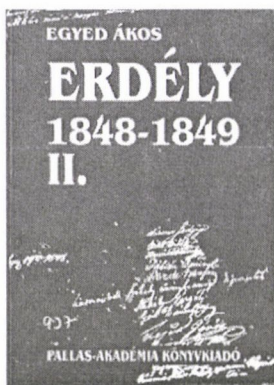
gadott program széles visszhangot váltott ki, ennek a társadalmi és politikai teendők mellett elsőrendű követelése az unió volt.

Csak hogy ez volt az a kérdés, amelyben az erdélyi többséget kitevő románok és szászok nem tudtak a magyar forradalmárokkal egyetérteni. A szászok Bécshez fűződő közvetlen kapcsolataikat féltették, a románok pedig arra hivatkoztak, hogy az országgyűlésen nincsenek képviselve, tehát róluk nélkülük ne döntsenek.

Május 15–17-én, előzetes összejevetel után, Balázsfalván tartottak nagygyűlést, ahol a követeléseket összefoglaló értelmiséget sok ezer főnyi paraszt támogatta jelenlétének súlyával. A gyűlés az unió elfogadását a románok országgyűlési részvételétől tette függővé. Nagyszébenben Nemzeti Komitét alakítottak, a továbbiakban ez irányította a románok tevékenységét. A szászok kezdeti elfogadó lépésük után elleneztek az uniót, a magyarok háromszínű kokárdáival ellentétben fekete-sárga, vagyis osztrák kokárdákat hordtak. A kolozsvári országgyűlés végül is nagy többséggel megszavazta az egyesülést Magyarországgal és a jobbágyfelszabadítást. Ez az egész parasztságot érintette, bár a parasztok mintegy 15–16%-a, a zsellérek nem jutottak földhöz. Az átlagos teleknagyság, amelyet a volt jobbágyok megkaptak, 7–10 holdat tett ki.

Az év második felében azonban már megmutatkozott, hogy itt *polgárháborúra* kerül sor. Ennek alapvető oka a bécsi ellenforradalmi fordulat volt. A bécsi kormány a fő felelőse a polgárháborúnak, igaz, hogy a román és szász serelemek is hozzájárultak. Puchner tábornok felmondta az engedelmisséget a magyar kormánynak és attól kezdve a bécsi utasításokhoz igazodott. Október 15-én Agyagfalván a székelyek nemzeti gyűlést tartottak, az önvéde-

lemre készülve. A román felfogás szerint ez indította el a polgárháborút, de Egyed Ákos ezt téves nézetnek tartja. A székelyek érdemben régi szabadságukat kívánták visszaszerezni, ez a kérdés azonban itt nem került elő. Napokon belül megindult a románok támadása. Csak Háromszék tudta magát megvédelmezni, egyebütt jelentős embervesztés érte a magyarokat. Egyedül Vizaknán tudta a román főbíró megakadályozni a vérontást. November végén az önvédelmi harc már azt is elérte, hogy *Gábor Áron* vezetésével a községekből begyűjtött harangokból, vagyis rézből ágyúkat öntöttek.

A forradalmi magyar kormány az év végére maga is nehéz helyzetbe került, hiszen fel kellett adnia Pestet. Kossuth mégis az ősszel a fegyveres magyar harchoz csatlakozó lengyel tábornokot, *József Bem*et bízta meg Erdély visszafoglalásával. Bem eleve kiáltványban fordult az erdélyi lakossághoz, megbékélésre szólította fel az ellenfeleket, és meghirdette az itteni nemzetiségek egyenlőségét, Egyed Ákos szerint valószínűleg Kossuthal egyetértésben. Az év végül is meghozta a magyar nemzet egységét az unió révén, de a francia mintájú nemzetállami megoldás a románoknak és szászoknak nem felelt meg, a nemzetiségi kérdés megoldására viszont a magyar forradalomnak nem volt átütő megoldása.

A második kötet Bem győztes hadjáratainak bemutatásával indul, de kénytelen beszámolni az újabb vérengzésekről,

Nagyenyed 1849 januári pusztulásáról is. Ez bizonyos mértékig fordulópontot jelentett a magyar kormány politikájában, hangsúlyosabbá tette a fellépést a szabadságharc ellenfeleivel szemben. Kossuth *Csányi László*t nevezte ki Erdély fő kormánybiztosává, erélyes fellépést várt tőle. (Egyed Ákos Csány-nak írja a nevet, Csányi maga is így írta, de Barta István óta a magyar szakirodalom a Csányi névformát használja.) Március 2-án Kolozsvárról Csányi felhívást bocsát ki, amiben hálátlanságuk miatt megfenyegeti a románokat, sőt, a szászokat is. Egyed Ákos szerint a kiáltványt a harag inspirálta, ezért helytelen volt. A románok a márciusi kemsieri oktrojált alkotmány szerint sem érték el külön román tartomány létrehozását. Magyar részről vadászcsapatokat hoztak létre a magyaroktól elrabolt holmik visszaszerzésére. Ezek a vadászcsapatok elvben a románok lefegyverzését voltak hivatottak elérni, de azért önbíráskodás is folyt itt, bár a magyar felsőbb hatóságok ezt tiltották. (A szerző elég szemérmesen fogalmazza meg itt a magyar atrocitásokat, a románokról nyíltabban beszélt a korábbi fejezetekben.)

Miután Bem hadjárata révén a magyar uralom megszilárdult, öttagú rögtönítelő bíróságokat hoztak létre a rend helyreállítására, ezek csak felmentést adhattak, vagy halálos ítéletet (sok esetben köztörvényes bűnözők felett ítélték). Alsó-Fehér megyében 105 vádlott volt és 35 halálos ítéletet mondtak ki, köztük három magyarra is. Az egész kérdés még feldolgozatlan, de például ennek a keretében ítélték halálra és végezték ki Stephan Ludwig Roth lelkész, a szász politikai élet jelentős alakját. Egyed Ákos szerint a törvény értelmében joggal, hiszen az ellenséggel (mármint a császáriakkal) játszott össze. A visszhang mégis túl elitélő volt, ezért június 5-én korlátozták, majd meg is szüntették a rögtönítelő bíróságokat. Áprilisban történt kísérlet a Kossuth által kezdeményezett megegyezésre a román felkelőkkel az Érchegységben. Ezt *Hatvani* szabadcsapata hiúsította meg, s utána újabb magyar áldozatok következtek. A szerző szerint rágalom, hogy Hatvani Kossuth megbízásából támadott volna.

Két rövid fejezet tárgyalja a székelyföldi hadiipart, Gábor Áron sikereit, meg a katonai betegápolást. Ezután ismét a hadiesemények következnek, Bem bántási hadjárata, amit Kossuth azért tartott szükségesnek, nehogy Bem Galícia ellen induljon. A havasi hadjáratban megpróbálkoztak az érchegyeségi román központ felszámolásával, a terep azonban túl kedvezőtlen volt. Itt esett el *Vasvári Pál*.

A továbbiakban az orosz *hadsereg elleni harcokról* esik szó (a szerző talán pártállami görcsből emleget mindig cári intervenciót), végén a segesvári csatával, amely után Bem még mindig további sikeres harcra gondol. Röviden szól a szegedi nemzetiségi törvényről (Törökország felé menekülőkben, megvalósítására senki sem gondolhatott komolyan), amely érdemben annyit ígért, amennyit később az 1868-as nemzetiségi törvény adott. Ekkor kötötte meg Kossuth Bálcescuval, a Havaselvéről emigrált forradalmárral a *Projet de pacification*nak nevezett egyezményt román légió felállításáról, a román nyelv használatáról.

Bem nem egyesítette seregeit, nehogy egy csapásra megsemmisíthessék, de erre a belső ellenség miatt sem volt lehetőség. Bem még moldvai betöréssel is kísérletezett, abban a reményben, hogy a moldvaiak, különösen a csángók majd csatlakoznak, de csalódnia kellett. Augusztus elején ismét elfoglalta Nagyszombat – egy napra. Kétfelhős hadisarcot vetett ki a városra, amit behajtani persze nem lehetett. Bem augusztus 7-én távozott Erdélyből. A temesvári vesztes ütközet után már semmi remény sem volt.

A kötet végén Egyed Ákos megpróbálkozik a veszteségek összegezésével. Egy 1850-es császári összeírás és egy százsz statisztikus, *E. A. Bielz* csak a magyarok által okozott veszteségeket sorolták fel, a magyarokét nem. A szerző sok részletadatot is felhasználva úgy látja, hogy mintegy 7500–8500 magyar, 4400–6000 román és 500 szász, zsidó, örmény halottal kell számolni. Pontos adatokat már csak azért sem lehet tudni, mert a fegyveres harcokban elesettek száma a legbizonytalanabb. Összesen mintegy 30 000 erdélyi a veszteség. Az anyagi károkat végképp nem lehet felbecsülni. A 40 000 román vagy 100 000 magyar halott mindenképpen mítosz.

A befejezésben Egyed Ákos arra utal, hogy a szembenálló felek közeledését a kamarilla hangzatos, de be nem tartott ígéreteivel akadályozta. A polgárháborúért elsősorban a császári politika a felelős. A legnagyobb veszteségeket a szórványmagyarság szenvedte el, azt azóta sem tudta kiheverni. A magyar forradalom már közeleink tűnő győzelmi esélyeit az intervenció csökkentette, de a magyar hadvezetést is követett el hibákat. Örmények, zsidók a magyarok mellé álltak, ott volt a lengyel, az osztrák és az olasz légió. A két év eredménye a modern polgári magyar nemzet megszületése.

Minden egyes fejezethez van jegyzetanyag, mindegyik kötethez külön névmutató és helynévmutató készült (a helynevek itt is csak magyar formában fordulnak elő). Jó néhány illusztráció, kisebb térkép-vázlatok (pl. az egyes hadjáratokról) segítik elő a megértést, de mindenképpen hiányzik egy összefoglaló nagyobb térkép a korabeli Erdélyről.

A kötet igen nagy anyagot tár fel, sok esetben éppen a szerző személyes kutatásai alapján, több kérdésben is utal arra – nagyon helyesen –, hogy az még nincs kellőképpen feldolgozva. A két kötetben közölt tudnivalóknak persze csak töredékét sikerült ebben az ismertetésben felvillantani. Egyed Ákos munkája mindenképpen tiszteletre méltó, becsületos teljesítmény.

Egyről azonban nem feledkezhetünk meg: ez az a feldolgozás, amelyet Szücs Jenő oly zseniálisan a történelem nemzeti látószögének nevezett. A főszereplők a magyarok, a többiek inkább csak statiszták. A magyarok mindig a törvényesség alapján állnak, a jog az ő oldalukon van. A románok felkelők, persze Egyed Ákos olykor utal arra, hogy volt némi okuk a magyarokkal való szembefordulásra. A magyar szabadságharc közeli győzelmi esélyeit emlegetni is némi túlzásnak tűnik a nemzetközi helyzet ismeretében. És ha a magyaroknak mindig igazuk van, a románoknak és szászoknak sokszor, van egy tényező, amely mindenképpen csak negatív, amelynek sohasem lehet igaza – Bécs, a kamarilla (néhány más elnevezés is előfordul). Az, hogy az ellenfél milyen meggondolásból harcolt (valamiféle általános

magyargyűlölet talán mégsem lehetne ok), az fel sem vetődik. Ebben a kettős könyvelésben azonban már nem tudjuk követni a tudós szerzőt. (Csíkszereda, 1998–1999.

Pallas – Akadémia Könyvkiadó, I. köt. 355 o., 3 tb.; II. köt. 374 o.)

Niederhauser Emil

Puskás Julianna:

KIVÁNDORLÁS ÉS AZ AMERIKAI MAGYARSÁG SORSA

Az amerikai kivándorlás témája éppen e könyv szerzőjének a kutatásai révén épült be a hazai szakmai köztudatba. Akkor, amikor a nemzeti történetírás a poszt-nemzeti fejlődési tendenciák hatására folyamatosan veszít tudományos súlyából, a nemzetközi vándormozgalom mint kutatási téma kétségkívül felértékelődött. Az egyes nemzeti történetírásokat képviselő historikusok úgy veszik ki részüket a tárgyról folyó nemzetközi történész diskurzusból, hogy egyúttal kívül kerülnek a nemzeti tudományosság keretein. Nem egészen véletlen tehát, hogy Puskás Julianna új monográfiája is angolul és az Egyesült Államokban, egy olyan könyvsorozatban (Ellis Island Series) látott napvilágot, melynek korábbi köteteit a délnyugati, a német-országi, vagy a holland-amerikai bevándorlás múltjának szentelték. Magyar történelmet kutató hazai történészeiről lévén szó, a külhoni publikálás szokatlan ténye is jelzi, hogy a szerző tudományos munkásságát nagyobb figyelem és megbecsülés övezi külföldön (s nemcsak az Egyesült Államokban), mint szűkebb hazájában.

Puskás Julianna az Amerikába irányuló magyarországi (de nemcsak magyar) kivándorlás, illetve az amerikai magyarság (nem az összes magyarországi kivándorolt) történetével kapcsolatos több évtizedes kutatásainak a szintézisét adja mostani könyvében. Műve előzményeit korábbi munkái, mindenekelőtt az 1982-ben *Kivándorló magyarok az Egyesült Államokban 1880–1940* címmel publikált terjedelmes monográfiája képezi, melynek első része (jegyzetek nélkül) angolul is megjelent az Akadémiai Kiadó gondozásában. Az angol nyelvű változat, a monográfia szövegének

alig több mint a negyede, egyedül a kivándorlás témakörét fogta át, az amerikai magyarság történetéről szóló feldolgozás viszont továbbra is csupán magyarul volt olvasható.

Jelen munka így az első „csonkítatlan” angol nyelvű monográfia a téma egészéről. Puskás természetesen sokat merített korábbi eredményeiből, több ponton azonban túl is lépett rajtuk. Mindenekelőtt kiterjesztette vizsgálódásai időhatárait: az 1940-es záró időpontot 1956-ra módosította, így kerítve sort az 56-os menekültkérdés amerikai magyar bevándorlást érintő fejleményeinek a bemutatására. Mindez a szemléletmód – nem minden előzmény nélküli – átalakulásával is együtt járt. Puskás az 1980-as évek derekán nemzetközi konferenciát szervezett Budapesten, melyen szűkebb térségünk szakemberei cseréltek véleményt a közép- és dél-kelet-európai kivándorlás fő kérdéseiről. A konferencia előadásainak az anyaga (évekkel később) angol nyelven látott napvilágot (*Overseas Migration from East-Central and Southeastern Europe 1880–1940*. Akadémiai, Bp. 1990.). Vállalkozása azt bizonyította, hogy Európa e részében a kivándorlás problémája a történetírások legtöbbször számára változatlanul komoly történeti érvekkel járul hozzá a nemzeti legitimitáció ügyéhez. Egyedül a kötetet szerkesztőként jegyző Puskás és néhány német historikus tűnt szabályt erősítő kivételnek. Akkoriban – és lehet, hogy még ma is ez a helyzet – az amerikai kivándorlás a közép- és délkelet-európai országok történészei számára elsősorban amiatt fontos téma, mert a majdani nemzetállam-építő küzdelem integráns részét képezheti, miután a különféle amerikai etnikai közös-

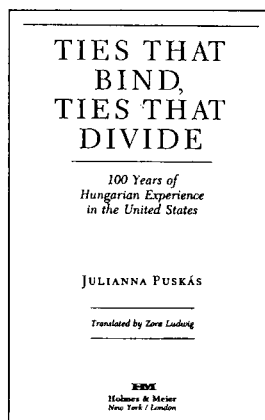
ségek megerősödő nemzeti identitása pótlólagos energiával látja el a nemzeti szuverenitásért folyó hazai törekvéseket.

Számunkra ennél jóval érdekesebb Puskás akkori módszertani beállítottsága. Néhány évvel korábbi kivándorlás monográfiájával a háta mögött a szerző egyszeriben léptéket váltott: leereszkedett a mikroszintre, hiszen egyetlen amerikai magyar település, saját szülőfaluja, Szamosszeg kivándorlóit követte nyomon a mikroelemzés útján. Elsősorban a *láncmigráció* fontosságának és működésének a dokumentálására használta a mikroszintű vizsgálati módszert, aminek eredményeként a kivándorlás makrostrukturális és többnyire gazdasági okait (szegénység, földéhség, munkaerőpiaci anomáliák) a megszokottnál kisebb jelentőségűnek láttatta. A láncmigráció mikroszintű bizonyításával emellett érvelt a szerző, hogy a kivándorlás előidézésében nagyobb szerep jutott a húzó tényezőknek (a pull faktoroknak), mint a taszító (a push faktoroként megnevezett) körülményeknek.

Puskás új könyve kétszeresen is szintetikus munka; egyrészt, mert átfogja a téma időbeli teljességét, másrészt a szerző a lehetséges megközelítési módok bő tárházát vonultatja fel az argumentáció során. Magasra kell tehát emelni a mércét a mű elbírálása során, és arra érdemes elsősorban figyelni, hogy meg tudott-e felelni a szerző az imponálóan gazdag forrásanyag feldolgozása, valamint a kivándorlás és az amerikai etnikus történet elbeszélése során általa támasztott szemléleti elvárásoknak. További fontos szempont, hogy hol határozható meg a mű helye az amerikai migrációkutatás nemzetközi történész diskurzusában és mit ér annak fényében.

Ahogy könyve bevezetésében megvallja, szakmai előlete és egyéni életútja idővel egyaránt az amerikai bevándorlás kutatására sarkallták. Tudományos pályája elején a dualizmus kori és a Horthy-kori agrártársadalom problémái foglalkoztatták, vagyis annak a társadalmi csoportnak a múltját kutatta, amely a külső-belső migráció egyik fő bázisát képezte. A témához vonzotta végül az is, hogy élete korai gyerekkorától szorosan összefonódott az amerikai magyarok világával. Ez az adottság,

az érzelmi kötődésen túl, a kutatás során gyakorlati jelentőségre is szert tett: azért éppen ő férkőzhetett igazán közel (interjúkészítési és dokumentumgyűjtési szándékból) a honi és főként a kinti amerikai magyarokhoz, mert e közösségek tagjai Puskást kutatói minőségében is egészen magukhoz tartozónak ismerték el; a szerző viszont éppen e sajátos helyzetéből merítette a kellő intellektuális erőt a vizsgált téma *megértő* megközelítéséhez. A szakmai és a személyes életút tapasztalatainak eme sajátos összefonódása segítette hozzá a szerzőt ahhoz az üdvös antropológusi empátiához, amely a Szamosszegen, New Brunswickban vagy éppen Clevelandben folytatott kutatásai során vezette.

A könyv főszövegének *első* harmada a századfordulón zajló gazdasági kivándorlás problémáját tárja fel. A szerző a vándormozgalom méretein, szakaszain és szubjektív indítékain túl azt is bemutatja, hogy milyen képet tápláltak magukban a potenciális kivándorlók Amerikáról, hogy miként alakult a kivándorlással kapcsolatos hazai, illetve a bevándorlást illető amerikai politika és közvélekedés, s végül miféle visszahatásai voltak a kivándorlásnak és a nagyarányú visszavándorlásnak. Nagyjából hasonló terjedelemben olvashatunk a könyv *második* részében az amerikai magyar etnikus közösségek 1880 és 1920 közt kialakult világáról. Puskás bemutatja a bevándorló magyarokat legnagyobb számban foglalkoztató nehézipari gyárakat és bányákat, szól a kinti magyarok települési

viszonyairól, „háztartási” közösségeiről (burdos házak), a közösségi életük motorjául szolgáló világi és egyházi etnikus szervezetekről, az emigráns sajtóról, s arról, hogy milyen a viszonyuk az amerikai és a magyar politikai élethez. Megtudjuk például, hogy az első világháború milyen súlyos dilemma elé állította az amerikai magyar közösségek tagjait, midőn egymásnak szögesen ellentmondó politikai lojalítások szorításába kerültek.

A könyv *harmadik* részében a szerző éppen e konfliktus majdani feloldódásának a módozatát és folyamatos történetét beszéli el, aminek lényegét a főfejezet címe tömören kifejezi: *Az asszimiláció nyomása alatt*. Puskás először is hangsúlyozza a liberális amerikai bevándorláspolitikáé végét jelentő kvótarendszer jelentőségét, majd érzékelteti, hogy kezdetben milyen értelmet tulajdonítottak az asszimilációnak: „Légy amerikaivá, maradj magyarnak”. Ami azt jelentette, hogy az Amerikában maradt magyarok (és már ott született gyermekeik) nem jöttek be bevándorlók többé, akik előbb-utóbb visszatérnek az anyaországba (mint tették tizből legalább négyen 1914 előtt). Ellenkezőleg: ezentúl olyan kinti magyarnak számítanak, akik immár a befogadó országhoz tartoznak. Az új etnikus közösségi identitás megteremtése és ápolása elsősorban a világi (főként a segélyegyleti), valamint az egyházi etnikus egyesületek, végül a magyar nyelvű emigráns sajtó intenzív közreműködésével történt.

Az 1930-as években azonban radikális törésre került sor; ez részben a generációváltás, részben a társadalmilag addig jórészt homogén amerikai magyarságon belüli osztálydifferenciálódás következménye volt. A gazdasági válság nyomán az amerikai magyar munkásság kényszerű és természetesen szolidaritási kapcsolatokat épített ki amerikai osztályos társaival. Ugyanakkor a már az Egyesült Államokban iskolázott, egyúttal felfelé mobil második generáció mindjobban lazított a szülei etnikus közösségéhez fűződő kötelékeken és mindinkább feladta funkciótlanává vált magyar identitását.

A második világháború a már belülről erősen megosztott amerikai magyarságot

újabb, a korábbiaknál azonban mérsékeltebb identitáskriszisbe sodorta. Az első világháború a kivándoroltak többségét még páni félelemmel töltötte el, mivel szívük az Egyesült Állammal ellenséges öhazahoz húzta őket. 1940-re végérvényesen eldőlt, hogy új hazájuk Amerika lett, és ily módon lojális amerikai állampolgárként az öhazával szembenálló politikai hatalmak oldalán a helyük; jöllehet többségük ekkor sem adta fel egészen magyar öntudatát, amit a konzervatív beállítottságú etnikai elit mesterségesen igyekezett is életben tartani. Ez pedig azt a fajta bizonytalanságot szülte bennük, amely a sehová sem tartozás érzéséből táplálkozik.

Új fejezetet nyitott e történetben a második világháború utáni korszak, amikor az Egyesült Államokba irányuló magyar bevándorlás egymást követő két hullámának kifejezetten politikai mozgatórugói voltak. Közvetlenül 1945 után zömmel a jobboldali vagy csak a nem kommunista politikai menekültek áramlottak be nagy számban (tízezres nagyságrendben) – ők voltak az ún. DP-sek (Displaced persons). Az 1956-os forradalom bukását követő kétszázézeres menekültáradat nem jelentéktelen hányada szintén az Egyesült Államokba tartott: 1957 végén már közel 32 ezer magyar bevándorlót regisztráltak az amerikai hatóságok. A DP-ként az Egyesült Államokba került, s nagyrészt volt középosztályi, jól képzett amerikai magyarok, ritka kivételtől eltekintve, társadalmilag végérvényesen deklasszázódtak, ugyanakkor, nővumként, erősen átpolitizáltak az amerikai magyarság közösségi életét. A szabadságharcosokként számon tartott, s túlnyomórészt a fiatal évfjártakat képviselő 56-os menekültek viszont – a föderális politikai szándékoknak és gyakorlatnak megfelelően – az Egyesült Államokban nyertek egyetemi kiképzést és ha még őrizték is magyar öntudatukat, a bevándorlók korábbi csoportjainál jobban beolvadtak az amerikai társadalomba. Az 1970-es évekre, összegzi kutatásait a szerző, a II. világháború utáni időszak magyar bevándorlói, és persze a századforduló magyar bevándoroltjainak immár a másod-, sőt harmadgenerációs leszármazottai szintű, (amerikai) személyi identitásra cserélték fel (magyar) cso-

porüdentitásukat. A folyamatot siettetve, majd visszafordíthatatlanná tette az etnikus közösségi intézmények (segélyegyletek, egyházi szervezetek) lassú elhalása, és az asszimiláció biztos jele volt a magyarnyelv-tudás részleges vagy teljes kihalása, valamint, hogy az etnikus kötelekék úgyszólván semmiféle szerepet nem játszottak többé a házassági partnerkapcsolatok megválasztásában.

A kivándorlás és az etnikus történet e könyvben előadott, most csak röviden vázolt története meggyőzően hat, mivel a szerző hallatlanul gazdag forrásanyagot mozgat meg és egyúttal a szakirodalom imponálóan széles körű ismeretere támaszkodik. Nem a mindenáron való kötődés okán, hanem a könyv gondolati ösztönző hatására hadd fogalmazzak meg mégis néhány újragondolásra érdemes problémát.

Korábban esett már róla szó, hogy Puskás a kivándorlás okaként a zömmel a push faktorokhoz tartozó makrostrukturális összefüggéseket, illetve a mikro-történeti módon definiált és lényegében a pull tényezőkben összegződő motivációkat egyaránt számon tartja. S az utóbbit tekintve, D. R. Gabaccia mellett (*From Sicily to Elizabeth Street*, 1984), vitathatatlanul övé az úttörő szerep a nemzetközi migráció történetének kutatásában. Ennek ellenére is van némi hiányérzetünk azzal kapcsolatban, ahogy a szerző a mikro-történeti módszert munkájában hasznosítja. A Szamosszeg és amerikai települési ellenpárja közt ingázó, majd az utóbbin tartósan megtelepedő, idővel onnan is továbbálló és diaszpórává átalakuló amerikai magyarokról összegyűjtött, vagy egyenesen újonnan létrehozott (oral history) forrásanyagot ugyanis jőszerivel csak a láncmigráció argumentálásához veszi igénybe. Pedig a kivándorlási indítékok és a szüntelenül módosuló identitások megragadásához is éppen ilyen forrásanyag nyújtaná a legjobb lehetőségeket. Puskás azonban nem él a kínálkozó lehetőséggel. Könyve negyedik fejezetét a kivándorlási motívumok szubjektív forrásokon nyugvó bemutatásának szenteli („*You ask me why I came...*”), s ebben a források két típusát szólaltatja meg: a korabeli amerikai ma-

gyar sajtóban közzétett vallomásokot, valamint az évtizedekkel később itthon keletkezett visszaemlékezéseket, melyeket viszont ő maga generált orális történeti módszerrel. A két forrás egymástól eltérően vall ugyanarról. Ez talán rendjén is van, az viszont nem, hogy a szerző adósunk marad a magyarázattal, és nem kommentálja vagy értelmezi kellőképpen a közreadott szövegeket. Ilyenformán csupán megismétli az 1982-es könyvében követett eljárását, ahol e szövegeket (a mostaninál bővebb terjedelemben) a kötet függelékében, forrásközlés formájában teszi hozzáférhetővé. Forrása-itól némileg elszakadva vonja le végül következtetéseit könyve 68. oldalán, midőn először is kijelenti: a mikroanalízis meszesemenően igazolta a makroszintű kutatások megállapításait. Ha csupán ez lenne a mikroszkopikus vizsgálódások eredménye, azt bizony sovány eredményként könyvelhetnénk el, hiszen e fáradságos kutatási gyakorlattól éppen azt várjuk el, hogy lehetőleg módosítsa, legalábbis finomítsa a makrostrukturális elemzéssel megállapított összefüggéseket. Később így folytatja: a mikroelemzés feltárta, hogy a bevándorlók közül kiknek az elhatározása eredt inkább kulturális készletéből, vagy a családi kötelekkel összefüggő megfontolásokból (családegysítés) mint gazdasági meghatározottságokból. Végül arra következtet, hogy a fiatalokat többnyire az önmegvalósítás Amerikában megnyíló szabadabb lehetőségei, s nem a családi stratégia kötelmei vonzották az Egyesült Államokba; ez utóbbiak egyébként az anyagi boldogulás iránt megnyilvánuló vágyban, a kivándorlással előteremthető magasabb jövedelem hazai kamatoztatásában (az adósságok megfizetése, föld vásárlása) realizálódtak vagy eredetileg ilyen célokra irányultak. A szerző úgy vonja le ezeket a következtetéseit, hogy nem reflektál korábban idézett forrásaira.

Miről is van szó? Az emigráns lapokban megszólaltatott fiatal bevándorlók *akkori* vallomásai – szinte kivétel nélkül – énközpontúak, mivel a megnyilatkozók saját személyes döntésükre vezetnek vissza a nagy elhatározást; úgy narrativizálják személyes élettörténetüknek ezen emlékezetes epizódját, hogy döntésük kondicionáló körül-

ményeiként a majd csak utólag beigazolódó tapasztalatot (az Egyesült Államok individualista légkörét, a szabadság itteni nagyobb fokát) tüntetik fel. A zömmel a vizsgatértek körében s jóval később, az 1970-es, 1980-as években rögzített orális történeti beszámolók viszont rendszerint azokat a motivációkat társítják a valamikori döntéshez, melyek szorosan a családi közösség érdekeihez tapadnak. A két forrásanyag e téren érzékelhető szembeszökő különbsége éppúgy adódhat a megnyilatkozók igen elütő életkorából, mint abból is, hogy a vallomástétel idején éppen hol éltek (még ott vagy már itt). S az is szerepet játszhat benne, hogy mit vártak el tőlük (egy kinti magyar újság részéről, ahol a szerkesztő olykor közvetlenül is belenyúlt a lapban közölt szövegekbe), illetve milyen kérdésekkel, hogyan orientálta az itthoni, vagy a Magyarországról odaérkező kései kutató az idős visszaemlékezőt stb. Az efféle forráskritikai megfontolások arra indítanak bennünket, hogy ne higgyünk sem az egyik, sem a másik dokumentumnak az előtt, hogy kellőképpen ne tisztáztuk volna: a narratívák különbözősége miként eredményez jelentésbeli eltéréseket. Nem a legjobb megoldás, ha komplementer viszonyba állítja őket egymással, azt tartva felőlük, hogy az egyik is, a másik is hozzátessz valamit a valósághoz.

Könyve másik pontján Puskás azzal intézi el a *Szabadság* című amerikai magyar újságban előadottak értelmét, hogy noha a kivándorlás pillanatában még jobbára a családi stratégia és az anyagi megfontolások estek inkább latba, a huzamosabb kint tartózkodás során, az akkulturáció kétségtelen hatására, „drasztikusan megváltoztatták terveiket” (85. o.). Ez a gondolatmenet azért nem meggyőző, mert a szerző maga mutatja ki, hogy az amerikai magyar kivándorlók 40%-a bányamunkásként kereste a kenyerét (119. o.). Róluk pedig azt állítja, hogy feltűnően szoros és szigorú, csupán az otthonihoz fogható személyi függőségben élték kinti életüket. A nyugat-virginiai telepek kapcsán például megjegyzi, hogy a bevándorlókat munkáltatójukhoz és egyúttal bérlőcsaládok tulajdonosaihoz „nem a háziúr és a bérlő, hanem az úr és a szolgáló közti vi-

szony fűzte” (121. o.). Úgy tűnik, az akkulturáció semmiképp sem lehetett oly általános, gyors és zökkenőmentes, mint ahogy azt a *Szabadság* című emigráns lapban közzétett vallomások alapján sejtethetnénk.

Másodikként épp az akkulturáció későbbi folyamatával kapcsolatban akad némi megjegyznivalóm. Miként értékeljük a bevándorló tömegek amerikai beilleszkedését? Olyan kulcskérdés ez, melyre két rivális felfogású válasz létezik. Az egyik a *gyökértelenség elméletét*, a másik a *transzplantáció elvét* vallja magáénak. Bár az elsőként említett elgondolást Oscar Handlin 1951-es, *The Uprooted* című könyvéhez szokás kötni, annak gyökerei fél évszázaddal korábbra, F. J. Turner *frontier téziséig* (1893) nyúlnak vissza. A benépesített földrész fokozatosan nyugat felé eltolódó határvonala – e teória szerint – a folytonos területi expanziós törekvésekhez köti az amerikai történelem alakulását. Ami túláradó individualizmusával és nagyfokú egalitarianizmusával sajátos, az európaítól elütő amerikai társadalmi karaktert teremt. A közösségi létformájukból egyszerűen és drasztikusan kiszakadó európai parasztok amerikai bevándorlóként így akkor is a sivár elmagányosodás sorsára jutnak, ha a másik oldalon ennek a személyes szabadság korábbiaknál nagyobb foka felel meg. A gyökértelenség elmélet ellensúlyozására az 1970-es és az 1980-as években fogalmazódott meg a transzplantáció elmélete; Puskás szerint Rudolph Veccoli hangoztatta elsőként 1964-ben, ám ezt az elgondolást valójában John Bodnar 1985-es könyve (*The Transplanted: A History of Immigrants in Urban America*) tette igazán széles körben ismertté.

Mi vajon a véleménye a kérdéssel Puskásnak az amerikai magyar bevándorlás és etnikus történet vonatkozásában? Köztes álláspontra helyezkedik, bár tagadhatatlan, hogy szórványos empirikus megfigyelései többnyire mégis az óhaza és az újvilág közti kontinuitás, vagyis az átplantálás mellett szóló érveket támasztják alá. A láncmigráció jelentőségének korábban már említett hangsúlyozása is erre vall, és a szerző ezt még meg is toldja azzal, hogy az

Egyesült Államokon belüli gyakori fizikai helyváltoztatásnak szintén csoportos jelleget tulajdonít (117., 121. o.). Sőt, kimutatja a bányász életforma számos olyan elemét is, amely a hátrahagyott hazai körülményekkel áll valóban közeli rokonságban (konyhakert, állattartás, egyszóval önellátás), ami szintén a kontinuitás erejét látszik bizonyítani.

E problémával már Fejős Zoltán is szembenézett *A chicagói magyarok két nemzedéke 1890–1940* című könyvében (1993). *Gyökértelenek? Átplántáltak?* – tette fel a kérdést könyve egyik fejezetcímében és noha nem felelt rá kategorikusan, ténylegesen az átplántáltak tézise mellett tette le a voksot. Sem Fejős, sem Puskás nem tisztázza azonban, hogy az Amerikában oly mértékben virulens etnikus közösségi élet, valamint a belőle (is) fakadó csoportidentitás valóban az így értett kontinuitásnak, vagy netán valami másnak, például az etnicitás sajátosan amerikai tényezetének lenne-e az eredménye. Az etnikus közösségek szívós léte ugyanis a magyarországi nemzeti kisebbségek (szlovákok, románok, szerbek, horvátok) esetében sem vezethető le könnyűszerrel bármiféle „átplántált” közösségi rendből, az pedig még kevésbé valószínű, hogy éppen a magyar bevándorlók szolgálhatnának elégséges bizonyítékokkal a kontinuitás téziséhez.

Dirk Hoerder megállapítását tartom e kérdésben elfogadhatónak. Szerinte bármely adott etnikai közösség az Egyesült Államokban nem azt tekinti feladatának, hogy tagjait távol tartsa a befogadó társadalomtól, hanem sokkal inkább azért van rá szükség, mert egyedül az képes megfelelően szilárd anyagi és érzelmi alapokat teremteni a majdani beolvadáshoz (*People on the Move*. 1993). Vagyis éppen az újonnan létrehozott, nem pedig az óhazából átmentett vagy újraélesztett közösségszervező elvek és életstratégiák tűnnek bennük valóban létfonosságúnak. Akár az egyházszerkezeti élet intenzitását, akár a szokatlanul burjánzó önszervező szervezeteket, valamint a kulturális köntösbe öltöztetett etnikus szimbólumok nyilvános manifesztációit tekintjük, mindmind a sajátos amerikai közegben váltak azzá, amilyenek Fejős és Puskás könyvei-

ből megismerhettük őket. Ez ugyan nem a gyökértelenség, de nem is a póre kontinuitás melletti közvetlen bizonyíték. S hadd említsek meg még valamit. Puskás külön is kiemeli, hogy milyen nagy volt a szerepe a vékony értelmiségi (későbbiekben a vállalkozó) etnikus elitnek a magyar érzelmvilág és közösségi intézményrendszer megteremtésében és ápolásában. Ez, saját szempontunkból, különösebben nem perdöntő, az viszont igen, hogy mellettük a nők e téren betöltött szerepét is kiemelkedőnek tartja. Nők tartották fenn a kapcsolatot a kintiek és az óhaza közösségei között, ők szervezték a nagyobb részét férfiak alkotta kinti közösségek napi életét, és általuk maradt továbbra is érvényben a hátrahagyott közösség morális értékrendje. Márpedig a nők ilyen felelősségteljes közösségi szerepvállalása semmiképp sem adódott automatikusan az elhagyott falusi világ szociológiai és morális rendjéből, mivelhogy éppen magával a kivándorlással, annak nyomán újonnan jött létre.

Végül eljutottunk az asszimiláció értelmezésének igencsak fogas kérdéséhez. Az 1920 után meginduló amerikai magyar asszimiláció egyébként kétségtől alapos elemzése során Puskás mintha elmulasztaná definiálni az asszimiláció fogalmát, hogy ezzel számos lehetséges félreértésnek tegye ki magát. A húszas évek „légy amerikaivá, maradj magyarnak” jelszavával fémjelzett asszimilációs törekvései nehezen értelmezhetők akkor, ha nem tudjuk, hogy miféle normákra vagy elvárásokra kellett az amerikai magyar bevándorlóknak alkalmazkodásuk során tekintettel lenniük. Ez ugyanakkor azért is fontos szempont, mert az amerikai asszimilációs elvárások nem mindenben feleltek meg az európai nemzetállamokban szokásos normáknak. Felróható a szerzőnek, hogy Milton Gordon szinte megkerülhetetlen asszimilációs teóriájára még csak érintőlegesen sem támaszkodott (egyszer utal ugyan egy összefüggéséből kiragadott gondolatára, de a jegyzetekben már nem is tünteti fel a forráshelyet), holott azt segítségül hívva világosabbá tehetné volna az olvasó számára az asszimiláció amerikai paradoxonait.

Gordon három sajátosan amerikai asszimilációs fogalmat vagy elvárást külön-

böztet meg *Assimilation in American Life* című könyvében (1964). Közülük csupán az első, az *Anglo-konform* koncepció emlékeztet az asszimiláció európai elgondolására, mivel ez (is) a bennszülött (fehér, protestáns, angolszász) népességhez való feltétlen hasonulást állítja a bevándorló elé követelmény gyanánt. Akkoriban viszont, amikor a magyarországi bevándorlók nagy tömegei az Egyesült Államokba megérkeztek, már létezett és hatott az olvasztótégely (*melting pot*) néven ismert asszimilációs modell is, melynek értelmében nem a feltétlen és egyoldalú beolvadás, hanem a sokféleségből összeadódó, az egymással történő keveredéssel újonnan keletkező nemzeti kulturális entitás lesz kívánatos. Ha jól értelmezem a húszas évekkel meginduló magyar asszimiláció lényegét, akkor ez a Puskás által plasztikusan megjelenített etnikai adaptációs stratégia kifejezetten az olvasztótégely kívánalmaihoz igazodott.

Milton szót ejt végül a *kulturális pluralizmus*ról is mint olyan asszimilációs elméletről vagy elvárásról, melynek első megfogalmazása szintén a századelőre nyúlik vissza, szélesebb körű gyakorlati érvényesülése viszont későbbre, a II. világháború utánra halasztódott. A kulturális pluralizmus az együttélő sokféle etnikumtól, sőt fajtól (a szinesbőrűektől) a pusztá akkulturálódáson túl nem is igen kíván többet (újabbán ezt sem mindig szabja feltételül, lásd a spanyol nyelv amerikai térhódítását), mivel elismeri a strukturálisan különálló résztársadalmak, etnikai zárványok, felekezeti enklávék párhuzamos legitimitását.

Ennek az időben is nemegyszer módosuló, az egyik modelltól a másik felé elmozduló amerikai asszimilációs elvárásnak a tükrében az amerikai magyarok (eltérő időszakokban bevándorolt kontingenseik) asszimilációja sem fogható fel tisztán az európai asszimilációs normának megfelelő módon. Tekintve, hogy Puskás akár csak utalásszerűen sem érinti ezt a sajátosan amerikai asszimilációs kontextust, és kizárólag az amerikai magyar etnikus közösség asszimilációs törekvéseire és megannyi belső dilemmájára koncentrálna, mégoly alapos és árnyalt elemzései ellenére sem ad

teljesen kielégítő képet az amerikai etnikai viszonyok historikumáról. S e ponton magam is elbizonytalanodom kissé: lehet, hogy az asszimiláció talán nem is a legheylesebb annak kifejezésére, ami az Egyesült Államokba szakadt magyarokkal 1920-at követően megesezt?

Talán az ebből fakadó bizonytalanság munkál a mögött az újabb keletű tudományos törekvés mögött is, amely az asszimiláció terminusát szívesen felcserélné a bekebelezés (*incorporation*) fogalmával. Az utóbbival arra kívánnak egyes amerikai történészek nyomatékosan utalni, hogy a bevándorlók különféle faji és etnikai csoportjai idővel sem olvadnak fel maradéktalanul egymásba, sőt, tartósan őrzik az egyenlőtlenségi rendszerben kezdettől elfoglalt helyüket, azt a funkciót éltetve így tovább, melyet még belépésük pillanatában jelölt ki számukra a struktúra (Silvia Pedrazza-Baily: *Immigration research: a conceptual map*. *Social Science History*, 14:1, Spring 1990).

Az így strukturálisan megszabott pozíció (többnyire a képzetlen munkás státusa) etnikai, faji stb. jegyekkel szorosan egybefonódva, a bevándorló magyarok több generációjának az életét és hierarchián belüli helyét is tartósan kijelölte az amerikai társadalomban. Puskás, talán a megfelelő források hiánya miatt, a betagozódásnak ezt a folyamatát azonban nem ábrázolja a tőle máskor megszokott alapos-sággal. S arra sem derül fény, hogy a magyar bevándorlók e téren mutattak-e valamilyen különleges vonást a velük egy időben az országba érkező többi bevándorló etnikummal összevetve. Az viszont tagadhatatlan tény, hogy mindeme meghatározottságok gyorsan vesztek a jelentőségükből azok esetében, akik látványos társadalmi mobilitásukkal megváltották a belépőjegyüket a struktúra etnicitástól részben vagy egészben mentes magasabb régióiba, vagyis akik a strukturális asszimiláció fázisáig jutottak.

Puskás Julianna monográfiája történetírásunknak akkor is jelentős eseménye, ha ma még valóban kevesen olvashatják művét idehaza, és a magyarországi történész szakma sem igen vesz róla tudomást. Reménykedjünk abban, hogy ez a nemzet-

közi mércékkel mérve is számottevő történetírói teljesítmény egyszer talán magyarul is hozzáférhető lesz, mert akad majd olyan hazai kiadó, amely számos kétes értékű idegenből fordított történeti munka mellett, vagy épp azok helyett vállalkozik a könyv megjelentetésére. (*Julianna Puskás: Ties*

That Bind, Ties That Divide. 100 Years of Hungarian Experience in the United States. New York/London, Holmes and Meier, 2000. 444 o.)

Gyáni Gábor

MAGYARORSZÁG TERÜLETI SZERKEZETE ÉS FOLYAMATAI AZ EZREDFORDULÓN

Enyedi György 70. születésnapjára

Szerkesztette: *Horváth Gyula – Rechnitzer János*

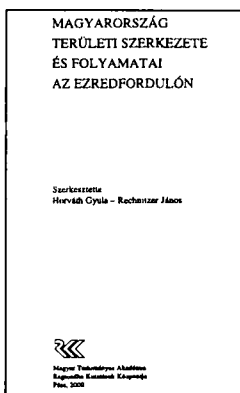
Amikor a recenzens kezébe veszi az MTA Regionális Kutatások Központjának munkatársai által *Enyedi György* tiszteletére írt tekintélyes tanulmánykötetet, eszébe jut a negyedszázad előtt megjelent emlékkötet (A magyar népgazdaság fejlődésének területi problémái), amelyet tanítványai *Markos György* 70. születésnapja alkalmából írtak, és amelyet az egyik tanítvány, Enyedi György szerkesztett. Jellemző a területi kutatások 25 éves fejlődésére, hogy a Markos-kötetet egy tucat szerző írta, közülük csak Enyedi György volt akadémiai intézet munkatársa, a többiek egyetemen oktattak, hivatali apparátusban vagy háttérintézetben dolgoztak. A jelen tanulmánykötet szerzőinek száma közel háromszor annyi, és mindegyikük főhivatású kutató. Jóllehet a múlt negyedszázad során több olyan változás történt, amelyek fokozták a társadalmi igényeket a regionális kutatások iránt (rendszerátalakítás, az EU-hoz való csatlakozási törekvések stb.), ezek azonban Enyedi György hatékony intézetépítő, tudományszervező munkája nélkül aligha lettek volna elégségesek a jelzett tudományszféra rohamos mennyiségi és jelentős minőségi fejlődéséhez.

A tanulmánykötet a bevezető íráson túl öt tematikai blokkba sorolva mutatja be Magyarország területi szerkezetének és regionális folyamatainak fő jellemzőit. A bevezető tanulmány, amely *Horváth Gyula* és *Rechnitzer János* tollából származik („*Új tudományterület születése. A regionális tudomány két évtizede*”) rendkívül fontos

kérdéseket érint. A szerzők a lényegi mozzanatokra koncentráltan mutatják be az MTA Regionális Kutatások Központjának fejlődését a viszonylag szerény kezdetektől (Dunántúli Tudományos Intézet) napjainkig, utalva az intézeti hálózat országossá bővülésére, a hazai és a nemzetközi kapcsolatok kiteljesedésére, néhány alapvető tudományos megállapításra és problémára, az 1990-es évek imponálóan nagy kutatási és publikációs teljesítményére, az 1970-es, 80-as évek fiatal szakembergárdájának tapasztalt és tudományos címeikkel rendelkező kutatókká válására, a nagyarányú felsőoktatási szerepvállalásra, a gyakorlattal való kapcsolatra, a regionális tudomány jövőjére.

Az intézet fejlődését a szerzők összekapcsolják a regionális tudomány kialakulásával, megerősödésével. Már a jogelőd Dunántúli Tudományos Intézet a regionális jelenségek multi- és interdiszciplináris vizsgálatát valósította meg, abból kiindulva, hogy a kutatás tárgyai összetettek, azok tartalmának feltárásához egyaránt szükséges a gazdasági földrajz, a közgazdaság-tudomány, a szociológia közreműködése; a térbeni keretek elemzéséhez a közgazdaság-tudomány szerepvállalása. Ha ez a szemlélet, illetve gyakorlat (amely a Regionális Kutatások Központjának 1984. évi megalakulása után tovább erősödött és mélyült) önálló diszciplína megjelenésének, fejlődésének gyökere és éltetője, akkor helyénvaló megállapítás, hogy a regionális tudomány az intézetben fejlődött ki, ott

intézményesült. Rendszeres művelésének feltételei is (személyi stb.) egységes szervezetben ott állnak rendelkezésre. Meg kell azonban jegyezni, hogy a diszciplinavita eddig nem vezetett teljes egyetértésre; a tágabb szakmakörön belül továbbra is megoszlanak a vélemények a regionális tudomány mint önálló társadalomtudományi diszciplína létét, illetve az intézethez tartozását tekintve.

A tanulmánykötet első tematikai blokkja a *Regionalizáció Kelet-Közép-Európában és Magyarországon* összefoglaló címet kapta. A bevezető tanulmány az *EU-bővítés előfeltételének tekinthető belső reformot* és a lehetséges forgatókönyveket taglalja. Ez utóbbiak háttérmotívumai eltérőek, így lehetnek politikai (stabilitási) követelmények, továbbá a csatlakozási készség lanyhulása az integrálódással szembeni „helyi” érdekek megerősödése nyomán, végül a csatlakozó országok változó adaptációs készsége. A *Magyarország geopolitikai helyzetének átalakulásáról* szóló írás részletesen tárgyalja Magyarországot „illeszkedését” a szocialista táborba, gazdasági, katonai kapcsolatait a Szovjet-unióval, mindezek társadalmi elfogadottságát, a szomszédos népekhez fűződő viszonyt, végül a rendszerváltással nagyjából párhuzamosan bekövetkezett geopolitikai átalakulást, annak következményeit. Fontos megállapítás, hogy Magyarország mostanra az európai stabilitás keretei közé került. A területi irányítás intézményrendszerének és *decentralizálásának kulcssze-*

replője a régió. Történelmi, társadalmi, gazdasági okok miatt sajátos helyzetben vannak a posztszocialista országok. Gyakran a politikai erőviszonyok is a regionalizálás ellen hatnak. Ugyanakkor a régiók kialakítása megkerülhetetlen feladat, az irányítás hatékonyságának növelése, a társadalmi aktivitás fokozása, az uniós követelmények teljesítése stb. miatt. Kérdés azonban, hogy *ultimátum-e* a gyors regionalizálás a területi irányítás korszerűsítői számára? A nemzetközi tapasztalatok szerint ez részben, mint alulról építkező folyamat, történelmi, etnikai, kulturális adottságokkal is összefügg. Az EU egységesítési törekvésének ezért jelentősek az ellenzői. A regionalizálás Nyugat-Európában is lassú. Fontos megállapítás, hogy a türelmetlen, elkapkodott regionalizálás több kárt okozhat, mint amennyi előnnyel járhat. A *régióépítésben* kiemelkedik a kormány szerepe. Kezdeményezi a regionális tanácsok létrehozását, előmozdítja az európai regionális együttműködést, elfogadja a kiemelt térségekre vonatkozó fejlesztési koncepciókat és programokat stb. (Illés Iván, Hajdú Zoltán, Horváth Gyula, Pálné Kovács Ilona, Csefkő Ferenc).

A második témacsoportozáshoz, amelynek címe *Változási irányok a településhálózatban*, hat írás tartozik. A gazdag tartalomtól néhány gondolat a következők szerint emelhető ki. Az 1990. évi rendszerváltás, a hosszú éveken át tartó gazdasági visszaesés és a *városfejlődés* új pályáit nyitja meg. Budapest a nemzetközi nagyvárosok csoportjába kerül, a vidéki városok hierarchikus tagozódása megmarad, de megszűnik annak adminisztratív meghatározottsága. A megyeszékhelyek fejlődési potenciálja általában magas marad, mögéjük zárkózik fel néhány középváros; a kisvárosok jövője speciális adottságaiktól függ. Az 1990-es években a városhálózatban jelentős átrendeződés következett be; a *hálózat sikeres elemei* a piacgazdaság intézményrendszerét befogadó és a változásokhoz gyorsan alkalmazkodó nagyvárosok lettek. A jövőben várható további erősödésük és az egymás közötti verseny kielemeződése. Kedvező ama kisvárosok fejlődési perspektívája, amelyek be tudnak kapcsolódni a regionális hálózatokba. Az új kisvárosok számának gyors

növekedése azonban csak részben járt együtt a modernizációs folyamat kiterjedésével. Az elővárosi fejlődés intenzitása összefügg a tőkebefektetések területi koncentrációjával és a lakossági vásárlóerővel. A *szuburbanizáció* kedvező hatása, hogy nő az érintett falvak népességszáma és anyagi ereje, ugyanakkor több kedvezőtlen következménye is van, mint az ingatlanpiac és a politika összefonódása, a helyi társadalom különböző csoportjai között keletkező érdekütközés, a zöldterületek csökkenése stb. A *tanyaközségek* fejlődése az alföldi településrendszer átalakulásának sajátos megnyilvánulása. A mezővárosok népességének kirajzása a külterületekre népesedési csomópontokat hozott létre, amelyeket – főként a II. világháború után – önálló községekké alakítottak. A tanyaközségek népesedési folyamataira jelenleg az elvándorlások, más oldalról pedig főként a tanyákról való bevándorlások hatnak. A települések és a közvetlen környezetüket alkotó *kistérségek* térszerkezeti sajátosságainak eltérései miatt a vidékfejlesztés változatos megoldásokat kíván. Az aprófalvas területeken a kisvárosi központok szolgáltató szerepének sokoldalú fejlesztése – kedvező elérhetőség mellett – hozzájárulhat a kistérségi gazdaságának a stabilizálásához. A gazdaságilag fejlettebb dunántúli területeken a gazdasági központokat összekapcsoló infrastrukturális hálózatok mentén fekvő térségek fokozatos felzárkóztatása tűzhető ki feladatul. Ismét más stratégia alkalmazható célszerűen a mezővárosi-tanyás vidékeken stb. A *kistérségi társulások* életképességének, hatékony működésének több „technikai” jellegű feltétele is van. Ezek közé tartozik az intézményesülés, a szervezeti keret létrehozása (kistérségi iroda), térségmenedzser alkalmazása, a tervezhetőség feltételeinek megteremtése stb. (*Beluszky Pál, Lengyel Imre – Rechnitzer János, Timár Judit – Váradi Mónika Mária, Duró Annamária, Csatári Bálint, Szörényiné Kukorelli Irén*).

A könyv legerjedelmesebb blokkja A *területi szerkezet tradicionális és új alkotóelemei* címet viseli és 10 tanulmányt foglal magában. A tartalmat tükröző néhány megállapítás: Az 1990-es évtized első éveit általános gazdasági visszaesés jellemzi, közben

azonban megjelennek az új szervezetek. Az 1994–1995-től megkezdődött gazdasági stabilizáció kísérőjelensége a fajlagos GDP *területi különbségeinek növekedése*, amely a külföldi tőke beáramlására, az ipari exportképességre és az ágazati szerkezet különbségeire vezethető vissza. A gazdasági (és a területi) fejlődés egyik legfontosabb forrása a külföldi *működőtőke beáramlása*, ugyanakkor a nagy termelékenységű ipari ágazatok nem illeszkednek szervesen a térszerkezetbe (beszállítói kapcsolatok gyenge volta stb.); a duális gazdaság kialakulásának jelei mutatkoznak. A *mezőgazdasági üzemszerkezet* térbeni átalakulása is differenciált. A kis- és középzemmi gazdálkodás térnyerése különösen az alföldi vidékre jellemző, a dunántúli régiókban viszont várhatóan fennmarad a közepesnél nagyobb üzemek dominanciája. *Magyarország közlekedéscsoporthelyzetét* a politikai erőternek a 20. század utolsó évtizedi átalakulása megváltoztatta. Súlyponti feladattá az EU közlekedési hálózatához való csatlakozás javítása vált. Perspektívában az ország közlekedéscsoporthelyzetének változására valószínűleg a jövő politikai, közlekedéspolitikai tényezői (a délszláv állapotok stb.) hatnak a legnagyobb erővel. Az *információs ágazatok* vidéki aktivitásának különbségeit illetően kiemelhető a Dunántúl általában kedvező helyzete. Az alföldi nagyvárosok viszonylag magas információs aktivitása mellett azonban nincs érzékelhető elmozdulás e térség kis- és középvárosainak alacsony szintjétől; szembevetendő aktivitási tengely Észak-Magyarországon az M3-as autópályához kapcsolódó sáv. A *turizmus szerepe* a területi jövedelmi különbségek mérséklésében várhatóan fokozódni fog, az ország mind több települése és kistérsége tud egyre több turistát vonzó szolgáltatást nyújtani. A *kiskereskedelem térbeni koncentrációjának* (bevásárlóközpontok) következményei közül kiemelést érdemel a vásárlás területi súlypontjainak megváltozása, a napicikkkereskedelem többpólusúvá válása, a fogyasztási szokások területi differenciálódása. Szoros kapcsolat mutatkozik a piaciüzleti szolgáltatások és a gazdaság területi fejlettsége között. A *hazai bankrendszer* ma még nem tölti be kellően a regionális fejlődést előmozdító funkcióját, főként centrali-

zalt szerkezete miatt. A régiók gazdasági autonómiájának megteremtése a banki szolgáltatások decentralizálásának anyagi hátteréül szolgálna. Az 1990-es években kialakult a *környezet- és természetvédelem* jogi szabályozásának feltételrendszere. A piaci mechanizmus szerepe jelentős lehet a környezetvédelemben, emellett azonban szükség van állami beavatkozásra, a helyi és regionális önkormányzatok közreműködésére is a környezeti érdekek érvényre juttatásához. A *dél-alföldi határregió* területfejlesztési és környezeti problémái az országhatár által elválasztott részeket érintően nemzetközi regionális együttműködés keretében oldhatók meg hatékonyan (Hrubi László, Barta Györgyi, Kovács Katalin – Bihari Zsuzsanna, Erdősi Ferenc, Nagy Gábor, Kraftné Somogyi Gabriella, Nagy Erika, Gál Zoltán, Fodor István, Nagy Imre).

A *társadalom térbeli tagozódásának egyes dimenziói* témakörben tanulmányokat olvashatunk a migrációs folyamatokról, a nonprofit szervezetekről, a civilek aktivitásáról, a fiatalok képzettségéről és a parasztok polgárosodásáról – regionális összefüggésben. A *migrációt* illetően a korábbi falu-város irányzat megfordulása jellemző; regionális szinten továbbra is főként keletről nyugatra vándorol a népesség. A nonprofit szervezetek állami finanszírozása erős térbeli koncentrációt mutat, a lakossági támogatásokat tekintve is jelentősek a területi különbségek. Ez utóbbiak kapcsolatosak a lakosság jövedelmi viszonyainak változásával. A *civil szervezetek* a területfejlesztés (állami és önkormányzati) intézményeinek potenciális partnerei, jelentős nagyságú anyagi eszközeik miatt is. Ugyanakkor Magyarországon a civil szervezetek működésében ágazati szempontok dominálnak. Fontos feladat tehát a szervezetek partneri szerepének kialakítása, megerősítése a területi irányítás intézményeivel. A fiatalok *képzettségéről* készített vizsgálat nem támasztja alá az ország kettészakadásáról szóló tézist. Az oktatási adatok területi különbségei is jelentősek. A közép- és a felsőfokú képzésben három kiemelkedő térség rajzolódik ki: Budapest, a nyugati határmenti megyék sávja és az alföldi „félkörív”. A társadalmi-gazdasági modernizáció és a globalizáció hatására gyengül az

alföldi hagyományok, tradíciók, identitás-tudat közösséget formáló szerepe. A mezőgazdasági családi vállalkozások (külső segítséggel történő) megerősödése és a paraszti polgárosodás folyamata szorosan összekapcsolódik egymással (Kovács Teréz, Nárai Márta, Szoboszlai Zsolt – Péter Judit, Mezei István, Baranyi Béla).

A tanulmánykötet ötödik (záró) blokkja a *területfejlesztés eszköz- és intézményrendszerének* néhány fontos problémakörét vizsgálja. Az ebben található írások a területfejlesztés programozásával, a területi tervezés rendező elveivel, az innovációs potenciál térségfejlődésre gyakorolt hatásával, a regionális szintű fejlesztés finanszírozásával, valamint az államhatárok és a regionális együttműködés viszonyával foglalkoznak. A *területi programozás* mint korszerű stratégiai tervezési eszköz előmozdítja a különböző (gazdasági) szektorokban folyó fejlesztések időbeni és térbeli koordinálását. Ezzel hozzájárul a területi érdekkonfliktusok feloldásához. A *terület- és településfejlesztés* szoros kapcsolódási igényét veti fel az a tény, hogy a regionális (térségi) fejlődés kristályosodási pontjai a települések (városok). Ugyanakkor integrált terület- és településfejlesztési (rendezési) politika folytatásához hiányoznak a módszerek és az intézményi keretek. A jogi (törvényi) szabályozás széttagolt. Valamely régió tartós sikerének (fenntartható fejlődésének, versenyképességének) záloga az *innovációs készség*. Az egyes térségek innovációs potenciáljának növelésére az állami beavatkozás fontos formája lehet az új termékek gyors piaci bevezetésének támogatása, a megfelelő technikai és üzleti szolgáltatások megszervezése, finanszírozása. További lényeges tényező a vonzó környezet a magasán képzett szakemberek számára, illetve a telekommunikációs és közlekedési infrastruktúra megfelelő színvonala. A *regionális szintű finanszírozási rendszer* továbbfejlesztési lehetőségeinek vizsgálatok a szerzők a finanszírozás forrásszerkezetéből indulnak ki és a strukturális elemeknek központ és területi szintek közötti különböző megosztási lehetőségeit elemzik. A finanszírozás új modellje – összefüggésben a programozással – fokozatosan vezethető be. A *határ menti*

együttműködés lehetőségeinek vizsgálata alapján megállapítják, hogy Magyarország különböző határszakaszait tekintve jelentősek az eltérések. A keleti határokon gyenge aktivitás tapasztalható, nyugaton a kapcsolatrendszer jobban kiépült, élénkebb. Az uniós csatlakozás több problémát a jelenleginél is szigorúbban vet majd fel, részben a csatlakozó országok körétől függően (*Faragó László, Pfeil Edit, Dóry Tibor, Lados Mihály – Rechnitzer János, Hardi Tamás*).

A tanulmánykötet átfogó keresztmetszeti képet nyújt Magyarország területi struktúrájáról, regionális real- és szabályozási folyamatairól, a korszerűsítési törekvésekről a század-(ezred)fordulón. Gazdag tartalma és magas színvonala miatt is vélhetően a következő nemzedék regionalistáinak (is) jelentős forrásmunkája lesz. A kötet tartalmában, tudományos színvonalában és külső formájában egyaránt méltó az ünnepi alkalomhoz.

A mű készítői a hazai regionalisták közé- és fiatal nemzedékéhez tartoznak. Elismert tudósok és feltörekvő kutatók példás együttműködését tükrözi a munka. Közülük is ki kell emelni a szerkesztőket – Horváth Gyulát és Rechnitzer Jánost –, akik a szervezés-szerkesztés közvetlen feladatainak vállalásán túl örködték az írások színvonala felett, és maguk is részt vettek tanulmányok készítésében. A könyv ajánlható a területi politikával bármely szinten kapcsolatot tartó kutatóknak, tervezőknek, politikusoknak; elméleti és gyakorlati szakembereknek, hivatali dolgozóknak. Közérthető nyelvezetének köszönhetően érdekes olvasmány minden hazánk közügyei iránt érdeklődő számára. (*Magyar Tudományos Akadémia Regionális Kutatások Központja, Pécs, 2000. 615 o.*)

Bartke István

Borsi-Kálmán Béla:

A BÉKÉTLENSÉG STÁCIUMAI

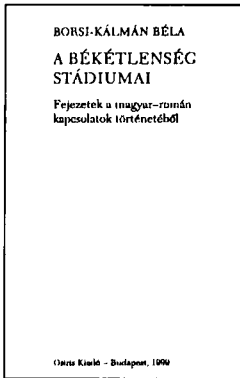
Borsi-Kálmán Béla hosszú időn keresztül a Kossuth-emigráció és a román nemzetiségi törekvések kapcsolatával foglalkozott széles körű forrásanyagra támaszkodva. A most megjelent kötet e korszakot átfogó tanulmányok alapján folytatja ezt a munkát. A cikkek, tanulmányok sorát *A nemzet problematikája és az 1870–85 évek román szakirodalma* című írásával nyitja meg, és az 1821-es Tudor Vladimirescu-felkeléssel foglalkozik az újabb irodalom alapján. A kérdés az, hogy felkelésnek, vagy forradalomnak kell-e tekinteni ezt a felkelést. Erre vonatkozóan idézi L. Pătrășcanu, D. Hurmuzeanu és A. Oțetea cikkeit, utal a görög szabadságharcra való kapcsolatokra. Szól a nemzeti jellegről és Blagával és Eliadéval szemben, akik ezt eszmei kérdésnek tekintették, H. H. Stahl megközelítésével ért egyet, aki az empirikus megoldást ajánlja.

A következő tanulmány *A magyar (Kossuth) emigráció és a magyar-román meg-*

egyezés esélye 1848–49 után címet viseli, és elsősorban Klapka működésével foglalkozik. Kossuth a III. Napoleonnal folytatott tárgyalások után, 1862-ben a következőket írja: „Azért Európa keletén nem mi reánk, hanem inkább más Nemzetiségekre alapítják politicalai számvetésüket” (150.). Ez a megállapítás a továbbiakban is megállja a helyét, és az emigráció nem ér el eredményeket Cuza fejedelemnél.

A legterjedelmesebb tanulmány *Klapka György, Genf és a románok, 1847–1868* címen jelent meg, és a szerző svájci tanulmányútjának eredményeit használja fel. Sokoldalúan mutatja be Klapka portréját, aki nyelvtudása mellett előbb mint katona, később mint diplomata tűnt ki, aki ügyes és kompromisszumokat kereső, de hazafiasságában rendületlen képviselője a magyar ügynek. Bár a románokhoz nem sok köze van, ő lesz mégis Cuza tárgyaló partnere. Kossuth figyelmezteti, hogy „Couza nem fog Önökkel komolyan alkudni soha”.

Ennek ellenére Klapka és a lengyel emigráció emberei megjelennek az Egyesült Fejedelemségekben és fegyvereket gyűjtenek, de a fejedelem a megbízottakat kiutasítja. A tábornok Kossuth Dunai konföderációs tervével elküldi Arthur Seherstosst Cuzához, de nem ér el eredményt. A fejedelem végül is ezt válaszolja: „Ha Franciaország jelenleg ilyen nyilvánvaló módon támogat bennünket, ez azért van, mert érdekében áll, minthogy a politikában semmit sem tesznek semmiért. Franciaország tehát szolgálatokat vár tőlünk, és ezért készülődöm erre. Akár ma is hadba indulnék, ha Franciaország ezt kívánja, de mindaddig, míg csak Olaszország, a Magyarok (kívánják), addig én semmit sem fogok tenni, amíg nem érzem elég erősnek magam, hogy saját erőmre számíthassak” (88.).

Ehhez kapcsolódik az a tanulmány, amely Mihail Kogălniceanu és a magyar (Kossuth-) emigráció kapcsolataival foglalkozik. Ebben jellemzi Moldva és Havasalföld helyzetét, ahol az elsóban a nemesi demokrácia érvényesül bizonyos magyar és lengyel jegyekkel, a másodikban a fanarióta befolyás, amely hat a vezetésre és a polgárságra. Kogălniceanu az elsőt képviseli és szembeszáll az erdélyi latinos iskola befolyásával. Amikor 1860-ban a magyar emigráció kapcsolatot akar teremteni Cuza fejedelemmel, ő mint miniszterelnök támogatja ezt az akciót és szembeszáll az Erdélyből származó Papiu Ilariannal, aki nem helyesli a magyarok támogatását, mert

Erdélyt akarja megszerezni. Később is támogatja a magyar emigrációt és Cuza kapcsolatait.

A *Töredékes látélet az erdélyi román-ság társadalom-történeti (lélektani) gyökereiről* a már említett Papiu 1860-as memorandumára utal, amelyből a közlésnél egyes mondatokat kihagytak. „A lelkesedés, rajongás csodát mivel s másokat is magával ragad. Az egész (erdélyi) Román arisztokrácia (nemesség) már korábban elmagyarosodott. Most a Román intelligencia kezdett elmagyarosodni. A Román parasztok még megmaradtak. Hogyan magyarosítsuk el őket is?” (180.) Az asszimilálásról van szó, s mondanunk sem kell, hogy sem a román értelmiség, sem a parasztság nem olvadt be a magyarságba, mindenesetre ezeket a mondatokat kihagyták.

A *Román politikai gondolkodás alternatívái a múlt század 50-es, 60-as, 70-es éveiben* c. fejezet lényegében az erdélyi kérdéssel foglalkozik, véleményem szerint inkább a nemzetközi kitekintésre lett volna szükség.

A *románok magyar szemmel* egy rövid vázlat, amelyet egy Krakköban tartott értekezleten mondott el, és amely idézi azokat a megnyilvánulásokat, amelyeket a magyarokkal és a románokkal kapcsolatban mint sztereotípiákat emlegettek.

Minden egyes tanulmányhoz részletes bibliográfiát közöl, de *Erdély történelmét* nem említi, még a Szász Zoltán által közölt részeket sem. Később a második részben idéz ezzel kapcsolatos jegyzeteket, azt állítva, hogy Nemeskürty István képviselte a „hivatalos” magyar recepciót (273.).

A kötet második része inkább a diplomata megjegyzéseit közli, ugyanis 1990 és 1995 között a szerző Bukarestben működött, s e minőségében mondja el véleményét a román-magyar viszonyról. Többek között ezt írja Romsics *Helyünk és sorsunk a Duna-medencében* című könyvének margójára: „Egy szónak is száz a vége: elmélyülten gondolkozó intellektuelnek nincs sok keresnivalója bürokratikus jellegű, hierarchikusan szervezett 'államigazgatási' intézményben, s ha mégis oda kerül, elemzései, okfejtései a legszerencsésebb esetben is jobbára csupán a szóban forgó műintézmények irattárait, archívumait gyara-

píthatják – ha csak időközben 'le nem selejtezik' őket –, pusztán eljövendő korok evidenciáiként jöhetnek számításba". (346.) E cikkekben a magyar külpolitikát illetően az alábbi következtetésre jut: „A magyar külpolitikának ... a szomszéd és a környező népek újjáéledt nemzeti törekvéseinek átgondolt, empatikus és következetes kezelésére, óvatos alakítására, ezen belül az erdélyi magyar kisebbség 'végromlásának' magakadályozására, de legalább is annak minden eszközzel való késleltetésére kell továbbra is törekednie" (252.).

Az utolsó, harmadik részben esszéket és recenziókat közöl olyan kiadványokról, amelyek kapcsolatban állnak témájával.

Örömmel olvashatjuk Borsi-Kálmán Béla tanulmányait, amelyek kiegészítik a Kossuth-emigráció és a románok közötti kapcsolatokra vonatkozó ismereteinket, és bizonyos melankóliával azokat a cikkeket, amelyeket a diplomata írt saját küldetéséről és a mai román-magyar kapcsolatokról. (*Pro Minoritate könyvek. Osiris Kiadó, Budapest, 1999. 373 o.*)

Köpeczi Béla

Gyula Sebestyén:

CONSTRUCTION – CRAFT TO INDUSTRY

Építéstechnikai és építéstudományi kutatóenciklopédia és közeljövőkép

Sebestyén Gyula, az MTA Hollandiában élő külső tagja építésiparosítás-centrikus monográfiájával impozáns műszaki fejlesztési és tudományos pályafutásának minden tapasztalatát összegezte, s ezzel mintegy feltette a koronát különlegesen gazdag életművére.

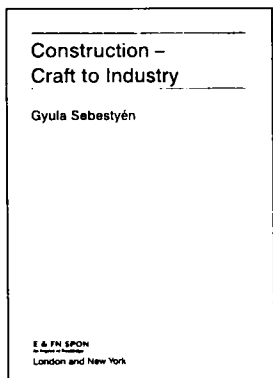
Sebestyén Gyula az 50-es évek első felében a Magyar Építésügyi Minisztérium Műszaki Fejlesztési Főosztályát vezette, 56-os magatartása miatt azonban fel kellett adnia minisztériumi pozícióját, s csak az Építésgazdasági és Szervezési Intézet jogelődjének igazgatóhelyetteseként működhetett tovább. Újra a legfelső szakmapolitikai szintre kerülve három évig – 1965 és 1968 között – az Építésügyi Minisztérium műszaki miniszterhelyetteseként dolgozott, majd pozicionálisan ismét valamivel lejjebb (tudományos szempontból azonban feljebb) lépve – 1968-tól 1980-ig – az Építéstudományi Intézet igazgatójaként tevékenykedett. Az ÉTI igazgatói közül senki sem állt olyan hosszú ideig az intézet élén, mint ő, s az intézet a 70-es években elért nemzetközi elismertségét elsősorban neki köszönhette. Aktív pályájának záró szakaszában – 12 éven át – a legátfogóbb és legrangosabb építéstudományi világszervezet, a Nemzetközi Építéskutatási Tanács (CIB) főtákará-

ként Rotterdamban működött, s elsősorban az ő műve volt a korábban inkább csak az állami építési kutatóintézetek nemzetközi szervezeteként ismert CIB dinamikus térhódítása az egyetemi kutatás területén.

Hazai és nemzetközi tudományos és szakírói elismertségét főként a panelos és a könnyűszerkezetes építésmóddal foglalkozó két könyvével vitta ki (első kiadásuk 1965-ben és 1977-ben), amelyek angol, illetve japán nyelven is megjelentek, s markáns nemzetközi reflexiókat váltottak ki (kiváltképpen az első kötet). A CIB főtákaraként különösen jelentős mértékben járult hozzá az építéstudomány századvégi paradigmaváltásának nemzetközi előkészítéséhez, amely a kutatások súlypontját az építés iparosításáról a fenntartható fejlődés követelményeinek megfelelő építés kifejlesztésére helyezte.

A világhírű Spon kiadónál megjelent új könyve az építéstechnika és az építéstudomány fejlődésének a II. világháborút követő fél évszázadával foglalkozik, amelynek centrális témája – kezdetben igen hangsúlyosan – az építés iparosítása volt. Ennek leglátványosabb és egyben legvitatottabb eredményeinek megfelelő építés kifejlesztésére zárt rendszerek váltak. A

könyv, az építészeti és építéstechnikai fejlődés több évezredes történetének vázlatos áttekintése után, igen szemléletesen mutatja be ezeket a rendszereket, higgadtan foglalkozik negatívumaikkal, majd világosan elemzi a teljesítmény-elv és a modulkoordináció térhódítását, ami a nyílt rendszerek és a legfejlettebb mai – átfogóan nyílt – építéstechnika létrejöttének döntő feltételét jelentették – jelentik.

A következő fejezetek az építéstudomány történetével, legfontosabb mai problémáival, elméleteivel, módszereivel és eszközeivel foglalkoznak. A legrészletesebb képet a tartószerkezetek mechanikájáról kapjuk, de sor kerül az épületfizika minden részterületének tárgyalására, nagy hangsúllyal az épületenergetikára, amely a világ (sok tekintetben fenyegető) energia-perspektívái miatt egyre nagyobb fontosságú. Lefegyverző értesültséggel mutatja be az épületgépészeti berendezések és a gépesített építéstechnológiák fejlődésének legújabb eredményeit és dilemmáit, s az épülettervezést és -kivitelezést egyre jobban átható információs technológiák helyzetét és ígéreiteit. Néhány speciális épületfajta – az irodaházak, az iskolák, a szállodák, a kórházak, a múzeumok – speciális problémáit is elemzi, majd igen nagy figyelmet szentel az építéstudomány és technika csúcsteljesítményeit jelentő különlegesen magas épületeknek, tornyoknak, valamint a különlegesen nagy fesztávú hidaknak és a csarnokfedéseknek.

Az utolsó fejezetben megjelenik az emberiség – sok tekintetben aggasztó – helyzete és ennek több kiemelkedő építési vonatkozása. A könyv azonban nem téved sem a katasztrófaviziók, sem a science fiction világába, hanem higgadtan koncentrálna az építési kutatás soron következő konkrét és reális feladataira. A kutatót a könyv azzal is rendkívül gondosan segíti, hogy minden fejezetet igen részletes, általában több tucat, az egyik esetben majdnem 150 tételt is tartalmazó naprakész bibliográfia követ.

A könyv eltökélten enciklopédikus igényből és a nagyjából homogén szintű részletezettség szándékából óhatatlanul következik, hogy az olvasók – szakképzettségüktől függően – egyes részeket triviálisnak, másokat felfoghatatlannak tűnő utalásokkal terheltnek érezhetnek; bárki is olvassa azonban a könyvet, azzal az érzéssel teheti le, hogy olyan naprakész összkepet kapott, amelynek az elnyerése különben elérhetetlen lett volna a számára.

Magyar szempontból nagyra értékelhető vonása a könyvnek, hogy meggyőzően mutatja be: a magyar építéstudományi kutatás több területen is a világ élvonalában van. A mű – joggal – a tartószerkezetek mechanikája területén játszott magyar szerepet mutatja be a legrészletesebben, felhívja a figyelmet a „beteg épület” szindrómájának vizsgálatában produkált magyar teljesítményekre. Hiányolható azonban, hogy nem tesz említést a számítógéppel segített átfogó építészeti tervezés (Graphisoft) és a passzív szoláris építészeti tervezést segítő szoftver terén felmutatott magyar eredményekről (BMGE, ÉSZBI). Ennek ellenére igen kívánatos, hogy a könyv minél ismertebbé váljon hazánkban; javasolható lenne a magyarra fordítása, de az eredeti angol változat tanulmányozását is széles körben kellene lehetővé tenni, a nemzetközi fejlődéshez és annak nyelvéhez, szóhasználatához való egyenletes magyar felzárkózás segítése érdekében. (Spon – Routledge, London, 1998, 338 o.)

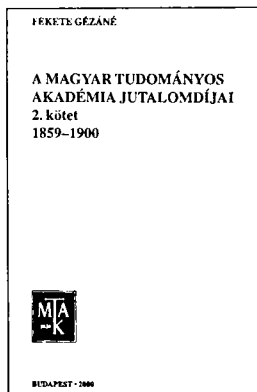
Kunszt György

Fekete Gézáné:

A MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADÉMIA JUTALOMDÍJAI 1859–1900

Újabb kötetel gyarapodott a Magyar Tudományos Akadémia Könyvtáranak Közleményei sorozat. E kötet folytatása „A Magyar Tudományos Akadémia 1831–1858 között alapított jutalomtetelei” c. munkának. Így az 1859–1900 között létesített jutalomdíjak bemutatásával teljessé vált a 19. században létrejött akadémiai jutalmakat biztosító alapítványokról megrajzolt kép.

Bár az Akadémia a kiegyezés után működéséhez állami támogatásban is részesült, az egyénektől és intézményektől kapott adományok továbbra is fontos szerepet tölthettek be életében, anyagi alapjainak megteremtésében. A munka adat- és forrásfeltáró jellege sokirányú ismereteket nyújt az olvasónak az adományozók szándékairól, társadalmi hátterükről, az Akadémia tudománypolitikájának egy-egy szeletéről, a meghirdetett jutalmakkal előidézett hatásról, az eredményekről és a kudarcokról.

A jutalmak két nagyobb csoportot alkottak: a jutalomdíjakat és a pályakérdéseket. Az előbbire a díj alapszabályában megfogalmazott követelményeknek megfelelő művek pályázhattak, az utóbbi esetében a pályázónak a kitűzött kérdésre kellett a pályafeleletét benyújtania.

A szerző nemcsak a jutalmak alapját képező adományok keletkezésének törté-

netét, az odaitélés feltételeit, a jutalomnak – az adományozóval folytatott egyeztetés eredményeként kialakult – szabályzatát mutatja be, hanem végigkíséri a történetüket is – átlépve a századfordulón – a jutalmak fennmaradásáig. Így megtudhatjuk, hogy ki, mikor, milyen művel nyerte el a jutalomdíjat, megismerhetjük a bírálók nevét. A bírálatok forrásadatait, ha a mű kéziratban maradt, annak leelőhelyét. A pályakérdések esetében az adományozó által megszabott tág határok között az Akadémia maga állapíthatta meg a konkrét kérdéseket. E pályakérdések hasznos adalékai a tudománytörténetnek, tükrözik, hogy az adott témakörben milyen megoldandó kérdéseket tartottak fontosnak a korabeli akadémiai osztályok, és a pályázók milyen válaszokat adtak.

A kötetből nemcsak az állapítható meg, hogy az 1860-as évektől megnőtt az alapítványok száma, 1858–1900 között 30 új alapítvány létesült, hanem az is, hogy kibővült az adományozók köre. A földbirtokosok, főpapok mellett megjelentek a bankárok, nagykereskedők, ügyvédek is, és új jelenségeként jelentős összegeket ajánlottak fel bankok, biztosító társaságok, kereskedői társulások. Mindez jól érzékelteti az országban a 19. század utolsó harmadában bekövetkezett gazdasági és társadalmi változásokat. Az adományozók egy része nemcsak neve megörökítését szerette volna elérni, hanem adománya fejében hasznot is remélt. Ennek is betudható, hogy megnövekedett a közgazdasági, statisztikai, kereskedelmi, pénzügyi, jogi témák száma. Igen eredményesnek bizonyult pl. *Dóra Szilárd* bécsi nagykereskedő alapítványa, amely több hasznos téma kidolgozásához adott ösztönzést. (A kereskedelmi szakoktatás helyzete és reformja, az árfolyam ingadozásának a kereskedelmi forgalomra gyakorolt hatása, a gabona határidő-üzlet gazdasági jelentősége, a biztosítási vállalatokra vonatkozó intézkedések megváltoztatása, a közraktárak jelentősége a mezőgazdaság szempontjából.) Pozitív hatású volt a jogtudomány fejlődésére a *Sztrokay Antal* rendes tag nevének,

emlékének megörökítésére tett alapítvány, amelynek kamataiból részben a pályakérdésekre adott „válaszokat” díjazták, részben megjelent kiemelkedő műveket jutalmaztak (1867–1923 között több mint 20-at).

Míg a tematika kiszélesedése a gyakorlatot segítő társadalomtudományok irányában támogatta az Akadémia tudománypolitikai törekvését, a természettudományok fejlődését szorgalmazó akadémiai szándékot az ilyen típusú alapítványok kis száma nem tudta kellően erősíteni.

Az új alapítványok – ha nem is nagymértékben – tovább szaporították a nyelvészeti, történetírói díjak számát is. Ez utóbbiak közül említésre méltó a *Szilágyi-jutalom*, amelyet neves történészek a magyar történetírás kiemelkedő műveivel nyertek el.

Több alapítvány jött létre a szépirodalom támogatására. Ezek inkább gondot, mint örömet jelentettek az Akadémiának. A *Kóczán-féle jutalom* a magyar történelmi színművek írását kívánta jutalmazni, a *Bulyovszky-jutalom* hazafias óda írására serkentett, ugyancsak hazafias versek írására biztatott a *Farkas-Raskó* pályázat is. Ezekre a pályázatokra ugyan nagy számmal nyújtottak be pályamunkákat, de értékes műveket igen ritkán. Az utóbbi pályázatra 1910-ben 46, 1915-ben 40 hazafias költemény érkezett. A bírálóbizott-

ság jelentésében ez olvasható: „Hogy a versek fele részéről, mint gyermekes, vagy költőietlen, az irodalmi színvonalon mélyen alulmaradó kísérletekről nincs az akadémiai fórum előtt mit mondanunk, az rendes jelenség a pályázatokon... A kiválóbb, biztos irodalmi térrel rendelkező szerzők alig vesznek részt a névtelen versenyen.” A sajtó olykor éles kritikáját is kiváltó gyakorlaton az adományozók feltételei miatt csak kis mértékben lehetett változtatni.

Az Akadémia I. világháború után bekövetkezett pénzügyi ellehetetlenülése kikényszerítette a jutalmak megszüntetését – közöttük a régen idejétmúltakét is.

A kötetben rejlő gazdag ismeretanyagban a szerzői bevezető segít eligazodni. A bevezető a szerzőtől már megszokott pontossággal ad tájékoztatást a feldolgozás módszeréről, a forrásokról, a pályázatok lebonyolítási rendjéről.

A Magyar Tudományos Akadémia Könyvtára e kötettel méltón emlékezett meg az Akadémia alapításának 175. évfordulójáról, és reméljük, nem kell hosszú ideig várni a folytatásra. (*A Magyar Tudományos Akadémia Könyvtárának Közleményei* 36. [111] új sorozat. Budapest, 2000, 192 o.)

Kónya Sándor

Buda Attila:

A NYUGAT KIADÓ TÖRTÉNETE (1909–1948)

Egy Nyugat-konferencián és másutt *Kenyeres Zoltán* az árnyaltabb megismeréshez és a legendárium málladozó pillérei helyére újraalapozást ajánlott a történet bűvárlóinak. A filológiai kutatás alaposabb gondosságát javasolta az állandó ismétlődések ritkítására – egy részletezőbb tárgyszerűséggel frissített újrakezdést tehát. A „jelenség” bozontosából néhány oda nem illőt maga is kiemelt: pontosította a kezdés idejét, a közreműködők érdemének nagyobb hangsúlyt adott. Tanácsa nem valamiféle „értékfosztó kiváncsóság” – a valódi hősök hősök maradnak glorifikálás nélkül

is, a folyamat eredetének szélesebb és elmélyültebb ismeretében az eredmény értéke jobban mérhető. „A korszak genezisé” fürkészőn Buda Attila kéziratára hivatkozott „a körülményeket” illetően – öröm, hogy ez egy példásan dokumentált és remekül illusztrált, a Nyugat tipográfiáját is idéző könyv lett utóbb, akár „az új alapozás” érdemes nyitányaként.

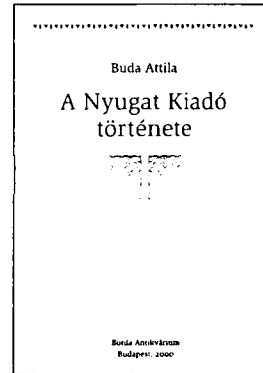
A változatos kapcsolatok között és cégformákban, módosított névváltozatokkal működő kiadó nemcsak a folyóirat érdekében létesült. Könyveinek katalógusa, a tisztségviselők változó névsora, a könyvelé-

si eredmény-táblázatok a történet részletgazdag elemzése után tanulmányozhatók. A monográfus nem a „literatúrai eredmény” mértékét vizsgálja és értékeli, hanem az ezt alapozó „gazdálkodás” feltáratlanul ágbogas, nemritkán válságos folyamatát. A „hátteret”, amely a többszörösen nagyszerű alkotómunka lehetőségeit biztosította az elmaradhatatlanul érkező történelmi események, „aktuálpolitikai” hatások ellenében, a folyamatosan válságteremtő pénztelenség veszedelmes szküllyái között. Mindazt, ami egy kiemelkedőn zátonygazdag évszázad során „az emberi méltóság humanista gyakorlatáért” folytatott küzdelem talán legjelentősebb szabadcsapatának összefogását életben tudta tartani.

Nagyszerű alkotók névsorát jegyzi a mutató. Társaságukban jelhagyó a minden tiszteletünkre méltó „önkéntes mecénások” és áldozatvállalók eddig csupán mellékesen jegyzett listája is, akik gazdasági vagy éppen pénzügyi tehetségükkel, lehetőségeikkel szegődtek az irodalom szolgálatába. Gyanítva nyilván, hogy közreműködésük vagy donációjuk bizonyára csupán a jó ügy hatásában gyümölcsözik. És ha már Szküllá és Kharübdisz, idézzük újra a történelem és a hivatalosság visszatérően váratlan korlátokat formáló sziklazatonyait, amelyek között a „cég” és a folyóirat hajósainak úgy kellett vergődniük, hogy a „navigare” feltétel nélküli bizonyossága mellett csak nagynéha születhetett egyetértés a kormányrúd helyes állítása és a célszerű útirány meghatározása körül. „...A Nyugat egész irányára jellemző volt, hogy fenntartásokkal és gyanakvással kezelte a politikai szférát s vele szemben az etikai cselekvést tartotta magasabb rendűnek még a háború végének átpolitizálódott történelmi szakaszában is...” – foglalta össze Kenyeres Zoltán a lényegét. Az illetén való hajózás pedig ismétlődően feszültségeket ébreszt a fedélzeten, a monográfia alkotója részletező gondnal dokumentálja, majd elemzi ennek az állapotnak eseményeit és eredményeit.

„...A Nyugat alapításához pénz kell, a többi pedig én csinálom...” – hirdette Osvát, „...a XX. században nem lehet lapot csinálni szerkesztői helyiség, telefon, se-

gédszerkesztő és kiadó nélkül, hogy a pénzt ne is említsem...” – írta egy 1909-ben kelt levelében Ignóus Hatványanak.

A történet kezdete hármójuk váltakozó hevű mérkőzése a kormányrúd körül. Mellettük a „türelmes belátású” Fenyő Miksa, bár abban, hogy „nem voltak alkotói ambíciói”, kételkedem. A folytatás „a pénztelenség és az egymásba átalakuló gazdasági társulások históriája, melyeknek egyetlen célja a Nyugat fenntartása és lehetőleg tisztességes működtetése...” lett, ideértve a könyvkiadást és a nyomdát, a résztvények vándorlását, az üzleti és kereskedelmi lavírozást. Gyaníthatóan mindehhez csupán Fenyő és Gellért Oszkár érthetett igazán, az utóbbi népes családját majd kizárólagosan az itteni jövedelméből tartotta el. Mögöttük azok, akik a bénító szélcsend, akár a többnyire kedvezőtlen széljárások ellenében igyekeztek a folyóirat és a kiadó eseménydús gondjain segíteni. Névsoruk a mutatóban, és miként az alkotóké, hasonlóként bőséges, bár kissé hiányos Baróti Lajos és Wilhelm Busch között.

Buda Attila hiánytalanul jegyzi és idézi a téma irodalmát, akár a legapróbb kéziratot feldolgozásokat is. De az „új alapozáshoz” a tárgyban eddig feltáratlan ingoványok között, hófehér kódok és párák mikrokozmoszán kellett hajóznia. Nemcsak az ismert levéltárak eddig bontatlan fondjait kutatta át, hanem az állandóan változó üzleti jogszabályok és cégbírósi iratanyag, a közgyűlési jegyzőkönyvek és beadványok, alapszabályok és gazdasági

mérlegek, szerződések és jelentések porlepte kötegeit, közben a kompaszok és közlönyök, mellettük mások fénytelen dzsungelait. Mindezek előtt hősei eddig nagyobb részt nem közölt levelezését, a megjelent emlékezéseket – jegyzetei és irodalomjegyzéke eligazítanak. A könyv a kiadó és a folyóirat körüli ismeretekhez jelentős többletet ad. Az áldozatos munkából valóban megkerülhetetlen alapvetés született.

A „folyamat” feltárása során Buda Attila szükségszerűen helyesbíti az „önérvnyesítők” botlásait és az emlékezők tévedéseit, minden lényeges részletet és körülményt pontosít „a kapcsolatrendszerek” és a „működés” alakulása körül. „...újra kell gondolnunk mindazt, amit az előttünk járók már elmondtak a századfordulóról és a Nyugatról, s megállapításaikat az új ismereteknek megfelelően szükséges módosítani, kiegészíteni és folytatni...” – zárta a tényfeltárás egy fejezetét „a levelezések ószintesége avagy a filológus kategorikus imperatívusza” címmel az említett konferencián. Könyvében ezt a programot valósította meg a kantí idea szorításának vállalásával, egyetértésben Kenyeres Zoltán tanácsával „a részletek újraírására” a szükséges „analitikus előmunkálatok” gondos elvégzése után.

Egyetértésben a nagyszerű Ignotus többnyire kényelmetlen, de elkerülhetetlen, korábban mottóként idézett megállapításával is: „Aki kíméli felebarátait, az nem szereti őket s kivált nem érdeklődik irántuk”. És bár nem kevés eddig alig ismert indíték, ok és okozat mélyvilágára nyílt fény a szereplők apróbb-nagyobb gesztusa és ténykedése fölé – érdeklődő szeretetben a fényteremtő monografikus szándéka körül aligha volt hiány. „A kötelesség, feladat, felelősség” (Babits tanúságtétele ez) mélyvilágából korábban csupán gyanított éretnyek tűnnek elő a szembefordulások, megbékélések és összefogások körül; habitus, modor, kötődés és áldozatvállalások mértékeiben – az olvasó ezek megértésével gazdagodik. Egy-egy nemritkán talányos levélváltás indítékait újraértékeli. A hivatalosabb dokumentáció hűvöséből további hősök tűnnek fel a jól ismert tablók hátoldalán, például ifj. Chorin Ferenc, Lantos Adolf, Miklós László és mások, könyvkereskedők és nyomdászok sora. Közöttük a tragikus végzetű Magyar Mór, akit a szerző egy korábbi tanulmányában (Irodalomismeret – 1999/3–4.) külön is bemutatott. (Borda Antikvárium, Budapest, 2000, 223 o.)

Bodri Ferenc

A kiadásért felelős az Akaprint Kft. ügyvezetője

Nyomdai munkák: Akaprint Kft. 24696

Felelős vezető: Freier László

Vezető szerkesztő: Szentgyörgyi Zsuzsa

Megjelent: 10,5 (A/5) iv terjedelemben

HU ISSN 0025-0325